

ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ЦИТОВИЧА — ОСТАННЬОГО ПРОФЕСОРА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УНІВЕРСИТЕТІ СЯТОГО ВОЛОДИМИРА

Статтю присвячено дослідженню викладацької діяльності останнього професора поліцейського права Університету Святого Володимира М. М. Цитовича (1861–1919). Відтворення його педагогічної діяльності здійснюється завдяки нововиявленим у фондах Державного Архіву м. Києва документам.

Ключові слова: М. Цитович, поліцейське право, юридичний факультет Університету Святого Володимира.

**Соломаха Артем
Григорович,**

асистент кафедри
адміністративного
права
юридичного
факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Неординарна постать видатного ученого і педагога Миколи Мартиніановича Цитовича (1891–1919) останніми роками привертає дедалі більшу увагу наукової спільноти. Інтерес до нього зростає майже паралельно у правників, економістів, педагогів та істориків науки. Така зацікавленість особою професора поліцейського права пояснюється енциклопедизмом його знань і помітним місцем у науковому й суспільному житті країни, яке він посідав як професор, декан юридичного факультету і ректор Університету Св. Володимира.

На жаль, на сьогодні відсутня повноцінна наукова розвідка, яка б у всій повноті висвітлювала багатограний образ талановитого педагога, науковця та адміністратора. Відсутні також наукові публікації, присвячені професорській діяльності ученого-правника. Нечисленні і незначні за розмірами біографічні довідки про Миколу Мартиніановича, здебільшого енциклопедичного характеру, майже повністю оминають його викладацьку діяльність у стінах Університету Св. Володимира. Серед дореволюційних публікацій можна назвати лише невеличку довідку про педагога, опубліковану в ювілейному виданні, присвяченому сторіччю Київської першої гімназії [33, с. 406].

У виданнях з історії Київського університету, що побачили світ у радянський час, він є «реакціонером»

і «ретроградом» [26]. Ворогом революційно налаштованого студентства М. Цитовича вважав Ю. Пилипенко [30]. Тавро реакціонера несправедливо тяжіло над професором усі роки існування радянської влади, потрапляючи від книг з історії Київського університету до видань з історії Києва [25, с. 394]. До цього додалося ще й звинувачення в українофобії, яке походило з середовища діячів Визвольних змагань і базувалося на тому, що ректор начебто виступив проти українізації Університету Св. Володимира 1905 р. [31, с. 442–443]. Таке, геть вульгаризоване, бачення місця М. Цитовича у революційних подіях 1905–1907 рр. продовжує культивуватися і в роки незалежності, особливо в біографіях видатних діячів Української революції. Наприклад, Я. Калакура стверджує, що «Петлюра піддав гострій критиці позицію ректора Київського університету Св. Володимира М. Цитовича, який негативно поставився до відкриття українознавчих кафедр» [27, с. 19].

Подібні твердження, як переконливо доводить Г. Макар [29], є не зовсім правдивими. Щоб пересвідчитися в цьому, досить уважно перечитати спогади безпосереднього учасника тих подій О. Лотоцького [28, с. 327–381] та ознайомитися з текстом записки, направленої професорами Університету Св. Володимира до Російської Академії наук у справі скасування заборони української мови. Під цією запискою серед інших стоїть підпис М. Цитовича [19, с. 296–337].

У роки незалежності до вивчення неординарної особистості ректора,

що очолював Університет Св. Володимира у буремні роки революції, долучилися історики Київського університету В. Короткий та В. Ульяновський [13; 14; 23; 24]. Саме завдяки їх працям з історії Університету почалося переосмислення постаті М. Цитовича. Тому цілком зрозуміло, що найповніша на сьогодні довідка про нього, разом із його біографією та творами і літературою про нього, міститься у книзі «Ректори Київського університету. 1834–2006» [35, с. 158–167]. Але це фундаментальне видання, як і солідні видання з поліцейського права [12; 17; 18] не розкривають повною мірою всіх складових викладацької діяльності уславленого правника. Завдання статті вбачаємо у відтворенні з усією повнотою, за допомогою нововиявлених архівних документів, викладацької діяльності М. Цитовича у стінах Університету Св. Володимира. Особлива увага акцентується на його діяльності як останнього професора поліцейського права Університету.

Нагадаємо, що після закінчення юридичного факультету Університету Св. Володимира 1883 року зі ступенем кандидата М. Цитович був залишений професорським стипендіатом для підготовки до викладацької діяльності, яку він успішно розпочав у своїй Alma mater. З метою подальшої підготовки до професорського звання він був відряджений за кордон, де перебував майже два роки. Ще до закінчення терміну наукового відрядження Микола Мартиніанович переймався проблемою свого подальшого працевлаштування. Перебуваючи взимку 1891 р. у Парижі, він надіслав 11 лютого

до Києва декілька листів. Перший був адресований професору В. Демченко [23, арк. 14]. У листі Цитович повідомляв, що за всього бажання йому не вдається закінчити дисертацію до травня, а тому просив дозволу продовжити відрядження на час вакацій, який одержав завдяки зусиллям юридичного факультету.

Другий лист Цитовича, надісланий до Києва з Парижа, був офіційною заявою на ім'я декана юридичного факультету. У зв'язку з наближенням закінчення зарубіжного відрядження Микола Мартиніанович заявив про своє бажання поновити викладання статистики на юридичному факультеті Університету Св. Володимира на попередніх умовах, тобто як приват-доцент з утриманням 1200 р. на рік. Читання лекційного курсу він планував розпочати взимку 1891/92 навчального року [23, арк. 15].

Заява М. Цитовича розглядалася на засіданні юридичного факультету 27 лютого 1891 р. Думки професорів розділилися. Д. Піхно підтримав клопотання молодого колеги і пояснив факультету, що задоволення заяви Цитовича позбавить його необхідності викладання лекцій зі статистики і дасть можливість збільшити кількість лекцій з політичної економії. Проти запропонованого виділення курсу статистики заперечував А. Антонович, оскільки М. Цитович, на його думку, не був статистиком за спеціальністю. Професор вважав, що для вдосконалення курсу з політичної економії професору Піхно не потрібно окремого помічника з викладання статистики. Зрештою справу вирішили за допомогою голосування

і ухвалили 4 голосами (В. Демченко, О. Романович-Славатинський, Д. Піхно і М. Яснопольський) проти 2-х (А. Антонович і О. Ейхельман) підтримали клопотання М. Цитовича [23, арк. 16–17].

Професор О. Ейхельман не погодився із рішенням факультету і подав письмову заяву з особливою думкою, сформулювавши декілька пунктів на захист своєї позиції. По-перше, у задоволенні клопотання Цитовича він не вбачав жодної користі для наповнення навчального плану і викладання статистики на факультеті порівняно з існуючим становищем, коли статистику обов'язково викладав професор політичної економії. Ейхельман називав Цитовича новачком у справі, клопотання якого не вмотивоване інтересами справи. По-друге, він зауважував, що викладання статистики на юридичному факультеті мало, як передбачали державні програми 1888 р. і програми півкурсів іспитів 1890 р., обмежене значення і не вимагало призначення окремого викладача. По-третє, вважав розширення викладання статистики на юридичному факультеті в однаковому для всіх студентів обов'язковому вигляді зайвим і непотрібним, оскільки статистика як спеціальний предмет мала інтерес лише для не багатьох, до загальної канви факультетського викладання не вміщала і вимагала тоді значних навчально-допоміжних засобів та особистих сил. По-четверте, розширення викладання політичної економії, як того прагнув професор Піхно, за допомогою виділення статистики для окремого викладача, заявник називав непотрібним і небажаним для

факультету. На його думку, економічні науки та зараховані до них поліцейське право і фінансове право (з огляду на їх характер) вже й без того отримали в розкладі юридичного факультету Університету Св. Володимира надмірну кількість навчальних годин – значно більшу, ніж їх передбачав нормативний план Міністерства народної освіти від 1885 р. Тому професор вважав, що подальше збільшення годин, передбачених на викладання політичної економії, не лише ускладнювало економічне становище студентів, оскільки вимагало додаткових витрат на виплату гонорару викладачам, але й порушувало баланс у навчальному плані. А таке порушення навчального плану, як стверджував Ейхельман, менш за все виправдовувалося, якщо воно допускалося на користь науки суто економічної, якою була теорія політичної економії. Тим більше, що при чотирьох тижневих годинах на рік її можна було прочитати цілком детально. На підтвердження правомірності своїх тверджень він посилався на навчальні плани австрійських і німецьких університетів.

На підставі викладених заперечень О. Ейхельман вважав за можливе підтримати клопотання Цитовича лише в тому, щоб останній залишився приват-доцентом університету з предмета політичної економії і статистики та міг розраховувати на отримання винагороди із сум Міністерства народної освіти, викладаючи паралельно курси політичної економії й статистики або поліцейського права. Лише таким шляхом, за Ейхельманом, можна було заохочу-

вати здібних приват-доцентів, без порушення навчального плану, який мав залишатися стабільним і не міг залежати від випадкових змін, як у випадку із Цитовичем [1, арк. 1].

Заяву О. Ейхельмана члени юридичного факультету заслухали на засіданні 14 березня 1891 р. і залишили попередню ухвалу з цього питання незмінною. Причому професор Д. Піхно заявив, що професор Ейхельман неправильно витлумачив його заяву, оскільки він підтримав клопотання Цитовича аж ніяк не для того, щоб звільнитися від викладання статистики, а щоб використати сили молодого вченого, розширити викладання по кафедрі політичної економії і разом із тим зміцнити положення молодого приват-доцента на факультеті. Обов'язкові ж лекції паралельних курсів навряд чи могли, на його переконання, привабити слухачів, через що мало цікавили як факультет, так і лектора [1, арк. 2].

Деякі члени юридичного факультету вважали не зовсім справедливим щодо молодого вченого, якому факультет вважав за можливе декілька років підряд доручати викладання дисциплін кафедри політичної економії та статистики і який завжди з успіхом виправдовував довіру факультету, називати його «нестатистиком за спеціальністю і новачком у справі», якому незручно доручати викладання статистики, як це зробив у своїй заяві професор Ейхельман [1, арк. 2 зв]. Навпаки, більшості викладачів факультету були добре відомі економічна ерудиція Цитовича, його працездатність та викладацький талант. Через це для факультету було

бажаним отримати в особі Миколи Мартиніановича нову молоду і корисну силу. Єдиною можливістю для цього, на думку факультету, було доручення йому читання обов'язкового курсу статистики з винагородою 1200 руб. на рік, про що і йшлося у клопотанні декана юридичного факультету О. Романовича-Славатинського на ім'я ректора Університету від 23 квітня 1891 р. [1, арк. 3–4].

Після звичайної процедури звернення ректора Університету Св. Володимира до попечителя Київського учбового округу (лист від 17 травня за № 4146) від останнього 15 червня 1891 р. надійшла відповідь за № 4919. Повідомлялося, що міністр народної освіти у листі від 3 червня за № 9625 дозволив приват-доценту Університету Св. Володимира М. Цитовичу викладання лекцій зі статистики з винагородою 1200 руб. на рік на підставі ст. 64 Статуту Університетів [1, арк. 5].

Повернувшись із зарубіжного наукового відрядження, молодий і перспективний приват-доцент почав читати лекції з статистики. В архіві університету Св. Володимира нам не вдалося відшукати його лекційного навантаження у цей період. У протоколі засідання юридичного факультету від 31 січня 1892 р. знаходимо лише невеличку інформацію про те, що серед питань, винесених на обговорення, 16 пунктом стояло «Об изменении часа лекций Н. Цитовича» [10, арк. 2 зв.].

Того ж 1892 року прізвище Цитович зустрічається серед членів спеціальної комісії, створеної деканом для перегляду навчального плану і про-

грами викладання на юридичному факультеті. Оскільки до компетенції означеної комісії входила підготовка рекомендацій щодо семестрового розподілу навчальних дисциплін та збалансування лекційних курсів економічних та юридичних наук, детальніше розглянемо роботу цієї комісії. Зауважимо, що Микола Мартиніанович тоді ще не викладав поліцейське право, на якому буде сконцентрована наша увага. Це станеться дещо пізніше. Проте обсяги та семестри викладання поліцейського права як навчальної дисципліни в Університеті Св. Володимира на довгі роки будуть встановлені відповідно до рекомендацій саме цієї комісії.

Комісія, призначена юридичним факультетом для перегляду навчального плану, повинна була розглянути два різні питання: думку попередньої комісії, створеної для вирішення проблеми розподілу навчальних годин, та особливу думку професора Д. Піхна з цього ж питання [11, арк. 1]. Попередня комісія вважала за потрібне зробити зміни як у розміщені предметів за семестрами, так і в кількості годин, запланованих на кожен навчальний тиждень. Для цього вона зробила низку пропозицій, серед яких була і рекомендація зменшити кількість лекційних годин, які відводилися для поліцейського права [11, арк. 1 зв.]. Ми не будемо в деталях передавати суть і мотивацію пропозицій щодо вдосконалення викладу всіх навчальних дисциплін. Наголосимо лише, що йшла «боротьба за години» між «чистими правниками» та «правниками-економістами». Точку зору останніх відстоював професор

Д. Піхно, який вважав «преобладание цивилистики существенным недостатком выработанного комиссией примерного плана» [11, арк. 2 зв.]. На його думку, кількість годин, відведених для вивчення римського права і цивільного права, повинна бути суттєво зменшена [11, арк. 3].

Розглянувши і проаналізувавши наявні на юридичному факультеті думки щодо вдосконалення навчального процесу, комісія зробила відповідні висновки, які були спрямовані на примирення протилежних позицій. Загалом план реорганізації навчального процесу, «выработанный прежней комиссией» [11, арк. 3], був визнаний таким, що має право на існування. Разом із тим до нього пропонувалося внести низку суттєвих доповнень. Рекомендації щодо поліцейського права зводилися до такого: «комиссия считает более целесообразным, вместо международного права, перенести на 4-й курс полицейское право. Такое распределение предметов, – стверджувалося далі, – будет иметь еще то преимущество, что экономические предметы будут размещены равномерно между всеми четырьмя курсами (политическая экономия, статистика, финансовое право, полицейское право)» [11, арк. 4]. Отже, доводиться констатувати, що на той час поліцейське право розглядалося в Університеті Св. Володимира як дисципліна переважно економічного циклу.

Виявивши наявність певних неузгодженостей навчального плану юридичного факультету щодо співвідношення «юридичних» і «економічних» дисциплін, комісія у своїх

рекомендаціях наголосила: «Конечно, нет никакого основания считать юридические науки «более важными» чем науки политические и экономические, так же точно и на оборот, нет основания считать науки второго рода «более важными» чем науки чисто юридические» [11, арк. 5–5 зв.]. Далі комісія засвідчувала своє розуміння складності викладання економічних і політичних дисциплін на юридичному факультеті. Вона полягала в тому, що «юридические предметы более разработаны, чем предметы экономические и политические, что объясняется, конечно, тем, что чисто юридические науки имеют дело с сравнительно простыми фактами и отношениями, тогда как экономические и политические науки имеют своим предметом явление высших порядков» [11, арк. 6]. Висновок, який слідує після такої констатації, цілком очевидний: «характер преподавания чисто юридических и других наук юридического факультета, должен быть существенно различен» [11, арк. 6 зв.].

Усвідомлюючи наявність певної методологічної кризи в системі викладання юридичного факультету Університету Св. Володимира, члени факультетської комісії дійшли висновку, що вихід потрібно шукати «не в ослаблении преподавания юридических наук. Скорее следовало бы стремиться, если не к полному разделению нынешнего юридического факультета на два самостоятельные факультета: чисто юридический и факультет государственных наук, то по крайней мере к подразделению его на два отдела, приблизительно в том

смысле, как это было при старом университетском уставе» [11, арк. 7].

Проект нового навчального плану юридичного факультету, запропонований комісією, передбачав викладання поліцейського права у сьомому та восьмому семестрах, тобто на четвертому курсі, відповідно по п'ять та чотири години на тиждень [11, арк. 9]. Рукою М. Цитовича до плану внесено уточнення: у сьомому семестрі на поліцейське право планувалося п'ять годин, а насправді було чотири години, оскільки одна година відводилася на практичні заняття з кримінального права. Саме на цьому акцентував увагу Микола Мартиніанович, роблячи власноручну помітку. Якщо раніше поліцейське право читалося впродовж двох семестрів третього курсу, тепер його читання планувалося перенести на два семестри останнього курсу, а кількість тижневого навантаження з цього предмета зменшувалася на дві години [11, арк. 9 зв.]. Розробники документа також запропонували нескладну схему зміни навчального плану [11, арк. 9 зв. – 10].

Завершувалися рекомендації спеціальної комісії юридичного факультету таким: «комиссия считает необходимым прибавить, что на регулирование преподавания в указанном здесь смысле, она смотрит исключительно как на факультетское дело, которое не следует переносить на усмотрение и утверждение министерства. В противном случае факультет или вовсе будет лишен возможности сделать какие-либо новые перемены в своем учебном плане, или же, по меньшей мере, такие перемены бу-

дут сопряжены с значительными проволочками и затруднениями. Между тем, как видно уже из предыдущего (пункт 4-й) комиссия убеждена, что этот план не может и не должен считаться навсегда неизменным» [11, арк. 10 зв.]. Цікаво зазначити, що цитований документ був підписаний лише деканом юридичного факультету О. Романовичем-Славатинським та М. Цитовичем.

Отже, створена юридичним факультетом для перегляду навчального плану спеціальна комісія, до складу якої входив і М. Цитович, вважала доцільним викладати поліцейське право по чотири години щотижня впродовж двох семестрів [11, арк. 16 зв.]. Для цього були обрані сьомий і восьмий семестри. Проте питання було вирішено дещо інакше. Зберігши запропоновану кількість годин, відведених на лекції з поліцейського права, факультет установив п'ятий і шостий семестри часом читання лекційного курсу.

У 1891–1893 рр. Микола Мартиніанович читав в Університеті Св. Володимира курс статистики. До викладання цієї дисципліни він серйозно готувався, про що свідчать публікації двох курсів зі статистики [20; 21]. Від 1893 р. йому доручили також читання лекцій з поліцейського права. Причиною цього стало призначення професора А. Антоновича товаришем (заступником) міністра фінансів. У зв'язку з переїздом останнього до столиці на нове місце роботи юридичний факультет під час засідання 31 травня 1893 р. ухвалив доручити М. Цитовичу викладання лекційного курсу поліцейського права [3, арк. 1].

Того ж дня декан повідомив про таке рішення юридичного факультету ректора університету Св. Володимира, який через попечителя Київського учбового округу (лист від 4 червня за № 1145) – міністра народної освіти. Міністр через інформування попечителя (лист від 2 липня за № 5655) дозволив (від 21 червня за № 114313) М. Цитовичу читання зазначеного курсу [3, арк. 2–6]. За декілька місяців в університеті отримали нового листа попечителя Київського учбового округу В. Вельямінова-Зернова від 8 листопада за № 9811. У ньому з посиланням на лист міністра від 27 жовтня за № 19249, повідомлялося, що міністр указом від 25 жовтня 1893 р. дозволив призначити М. Цитовича виконувачем обов'язків екстраординарного професора кафедри поліцейського права [2, арк. 1–2].

1896 року, після клопотання юридичного факультету, М. Цитовича призначили секретарем факультету на місце померлого 19 вересня 1896 р. професора Л. Казанцева [4, арк. 2, 5, 7]. Через чотири роки, 1900 р. ученого перепризначили на цю посаду [6, арк. 1–2].

Наприкінці 90-х років XIX ст. Микола Мартиніанович зробив ще один важливий крок у науковій кар'єрі – захистив докторську дисертацію. 14 жовтня 1898 р. він подав ректору університету, як цього вимагала процедура підготовки захисту, два екземпляри дослідження «Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов» і заяву з проханням передати їх на розгляд юридичного факультету [5, арк. 1]. Через два дні ректор Ф. Фортинський задовольнив

прохання М. Цитовича. Рецензувати роботу на юридичному факультеті доручили професору М. Яснопольському. Вислухавши його рецензію, під час засідання факультету 16 лютого 1899 р. було ухвалено рішення: дозволити Цитовичу публічний захист поданої ним дисертації 21 лютого і призначити ординарних професорів Д. Піхна і М. Яснопольського офіційними опонентами на зазначеному диспуті [5, арк. 2].

Декан О. Романович-Славатинський повідомив про це ректора Університету Св. Володимира 17 лютого 1899 р. листом за № 46 [5, арк. 2]. Але за декілька днів, а саме 19 лютого, декану юридичного факультету надійшло розпорядження ректора за № 264 про те, що диспут професора М. Цитовича скасовується до особливого розпорядження про наступну дату захисту [5, арк. 7]. Нам не вдалося з'ясувати причин перенесення дати захисту М. Цитовичем докторської дисертації. Пошуки серед матеріалів київських архівів також не дали відповідей на це питання. Відкладений захист все-таки відбувся 16 травня того ж року [5, арк. 8]. Бажаючі мали змогу ознайомитися з докторською дисертацією Миколи Мартиніановича, яка була опублікована напередодні захисту та присвячувалася місцевим бюджетам Пруссії [22]. Рецензенти – професори Д. Піхно і М. Яснопольський – загалом позитивно оцінили докторську дисертацію. Рецензія останнього була опублікована в «Университетских известиях» і нараховувала сімдесят чотири сторінки [34].

Вислухавши дисертанта і відгуки опонентів під час публічного засі-

дання юридичний факультет визнав захист задовільним, і Миколу Мартиніановича удостоїли ступеня доктора політичної економії і статистики. [5, арк. 16]. Рішення юридичного факультету на засіданні 19 травня підтвердила і Рада Університету, що й засвідчив диплом № 1133 від 4 червня 1899 р. [5, арк. 17–18]. Того ж дня, коли Рада ухвалила вищезгадане рішення, юридичний факультет подав клопотання про присвоєння Цитовичу звання ординарного професора, «так как он вполне этого заслуживает» [5, арк. 18]. Заява декана з цього приводу від 19 травня 1899 р. за № 320 знову через ректора була передана 24 травня до канцелярії попечителя. Попечитель Київського учбового округу В. Вельямінов-Зернов 10 серпня 1899 р. повідомив листом № 8606, що імператорським наказом по цивільному відомству від 21 червня 1899 р. за № 53 «исправляющий должность экстраординарного профессора Университета Св. Владимира доктор политической экономии и статистики Цытович назначен ординарным профессором сего университета по кафедре полицейского права» [5, арк. 20]. Таким чином, ставши ординарним професором кафедри поліцейського права, Микола Мартиніанович змушений був продовжувати читання лекційного курсу з цієї дисципліни.

Як професору кафедри поліцейського права юридичного факультету та доктору політичної економії та статистики М. Цитовичу доводилося одночасно читати по декілька лекційних курсів, що суперечило чинній тоді академічній традиції. Так, у зв'язку з виходом у відставку професора Д. Піхна за вислугою років юри-

дичний факультет 24 квітня 1901 р. постановив: «преподавание политической экономии временно поручить г. ординарному профессору Н. Цытовичу» [8, арк. 2–2 зв.]. Але вже 3 листопада 1901 р. Микола Мартиніанович звернувся до декана юридичного факультету з заявою «об обременительности для него чтения двух курсов» [8, арк. 8] (малося на увазі – поліцейського права і політичної економії). Заяву професора було розглянуто, і вже з весняного семестру 1902 р. політичну економію читав приват-доцент В. Железнов [8, арк. 9].

Статут імператорських російських університетів передбачав також виконання професорами найрізноманітніших адміністративних функцій. 30 березня 1902 р. декан юридичного факультету Університету Св. Володимира, заслужений ординарний професор О. Романович-Славатинський подав заяву на ім'я ректора про звільнення його з посади декана через хворобу [7, арк. 4]. У зв'язку з цим ректор університету подав пропозицію попечителю Київського учбового округу, в якій зазначалося: «по моему мнению, для замещения вакансии декана является подходящим лицом ординарный профессор Университета Св. Владимира Николай Мартинианович Цытович, который с 19 сентября 1896 года состоит секретарем юридического факультета и за последнее время (около 1 S года), по случаю болезни г. Романовича-Славатинского, фактически заведовал делами факультета» [7, арк. 5].

До пропозиції очільника Університету Св. Володимира прислухались,

і 1 червня 1902 р. попечитель Київського учбового округу інформував ректора: «Г. Управляющий [МНП], предложением от 22 истекающего мая за № 14036 уволил заслуженного ординарного профессора Университета Св. Владимира Романовича-Славятинского согласно его прошению, по болезни, от должности декана юридического факультета и назначил деканом сего факультета, ординарного профессора Цытовича, о чем имею честь уведомить [ВП], вследствие представления от 30 марта сего года за № 678». [7, арк. 8]. 11 червня Миколу Мартиніановича повідомили про нове призначення, а також зробили відповідний запис у його формюлярному списку.

Ми не станемо аналізувати діяльність М. Цитовича на посаді декана юридичного факультету, оскільки це виходить за межі обраної теми. Наголосимо лише, що адміністратором він був успішним, про що свідчать не лише щорічні звіти подані ним на ім'я ректора. У вересні 1905 р. Микола Мартиніанович став ректором Університету Св. Володимира (затверджений на цій посаді міністром народної освіти 6 вересня 1905 р.). Чотири рази поспіль він переобирався ректором на трирічні терміни. Лише 9 травня 1917 р., згідно з проханням, указом Тимчасового уряду його звільнили з цієї посади [35, с. 158–167]. Ректорська діяльність Миколи Мартиніановича зокрема й адміністративна загалом не входить до кола досліджуваних нами питань, тому ми залишимо її поза увагою. Відзначимо лише, що період ректорства М. Цитовича припадав на складний

час, пов'язаний із революційними подіями 1905–1907, 1917 років та Першою світовою війною. Можемо лише констатувати, що на долю очільника Університету Св. Володимира випали важкі випробування, які він з честю і гідністю долав. [23].

Навіть з огляду на важливі адміністративні посади – декана юридичного факультету, а згодом ректора Університету Св. Володимира, які вимагали значних зусиль і часу Микола Мартиніанович залишався передусім професором. Він любив молодь, що дало підстави останньому ректору Університету Св. Володимира Є. Спекторському назвати його «благородным другом молодежи» [32, с. 90]. Тому читання лекційного курсу з поліцейського права професор вважав для себе обов'язком незалежно від того, на якій посаді він не перебував, навіть за умови, якщо вона (посада) передбачала значне зменшення академічного навантаження. Так, в осінньому півріччі 1905 р. ординарний професор М. Цитович, перебуваючи на посаді ректора Університету Св. Володимира, читав «Полицейское право (введение и политика народного хозяйства), 4 лекции с практическими занятиями» [15, с. 52]. У весняному півріччі він продовжував читати «полицейское право (политика народного образования, народного здоровья и нравственности и полицию безопасности), 4 лекции с практическими занятиями» [15, с. 55]. Наголосимо лише, що таке тяжке навантаження відповідало повному академічному навантаженню професора, тоді як ректорська посада давала можливість цілком

законним шляхом зменшити навантаження більше ніж удвічі.

Професор М. Цитович читав лекції і проводив семінарські заняття для студентів третього курсу юридичного факультету по 4 години на тиждень у понеділок, вівторок, середу і четвер від 11 до 12 годин. Лекції для переведених умовно на четвертий курс у осінньому півріччі він читав по 2 години на тиждень: у середу від 10 до 11 години та у суботу від 13 до 14 години [15, с. 63]. Для оволодіння курсом ректор рекомендував використовувати Звід законів Російської імперії (Т. XI–XIV), вітчизняні підручники з поліцейського права, підготовлені Бунге, Андреевським, Антоновичем, Шеймїним і Дерюжинським, а також праці «Schönberg Handbuch der politischen»; «Conrad Handwörterbuch der Statswissenschaft» [15, с. 63]. Консультації студентів планувалися після лекцій.

Зведена відомість результатів екзаменів на юридичному факультеті 1909 року подає цінну інформацію про М. Цитовича як екзаменатора. Документ інформує, що у січні 1909 р. до іспиту з поліцейського права було допущено 60 студентів, а складала його лише 25 осіб. З них оцінку «весьма удовлетворительно» отримало 12, а «удовлетворительно» 13 студентів. У травні місяці кількість допущених до складання іспитів з поліцейського права значно зросла і становила вже 296 осіб. Проте прийшли на екзамен лише 166 осіб. Отримані оцінки були такими: «весьма удовлетворительно» – 96 осіб, «удовлетворительно» – 70 осіб. Груднева сесія дала такі резуль-

тати: допущених до іспиту виявилося 166 осіб, а складала його лише 70 осіб, з яких оцінку «весьма удовлетворительно» отримало 39, знання 40 оцінено як «удовлетворительные» [16, с. 46–47]. Отже, Микола Мартиніанович був вимогливим і разом з тим лояльним екзаменатором. Кількість «весьма удовлетворительных» та «удовлетворительных» оцінок, поставлених ним, була приблизно рівною, а «неудовлетворительных» оцінок взагалі не було. Для прикладу і порівняння наведемо відомості про оцінки з римського права, які отримали студенти-юристи у грудні 1909 р. Складала іспит 179 студентів. Оцінки «весьма удовлетворительно» отримали лише 11 осіб, знання ще 77 осіб були оцінені як «удовлетворительные», а «неудовлетворительные» оцінки отримав аж 91 студент [16, с. 47].

Події Лютневої революції 1917 року, як і ті, що передували їм, призвели до того, що на зміну поліцейському праву в університетах прийшло адміністративне право. Нечисленні за цей період документи засвідчують, що 7 лютого 1917 р. М. Цитович разом із К. Воблим приймали на юридичному факультеті вже адміністративне право [24, с. 279]. У лютому 1919 р. щотижневий журнал – довідник «Студенческий вестник» опублікував оголошення, що сповіщало: заняття в Університеті Св. Володимира планується розпочати 13 лютого. Далі інформувалося: «впредь до нового объявления, экзамены по юридическому факультету будут произведены... Н. М. Цытовичем 29, 30, 31 января» (Студ. вестник. – 1919. – 10 февраля. –

С. 6.) Дивне і запізнile оголошення, адже видання датувалося 13 лютого 1919 р. Очевидно, на цей час професор уже прийняв іспити. Проте з якої саме дисципліни професор М. Цитович приймав іспит, залишається не з'ясованим.

30 травня 1919 р. Миколу Мартиніановича було заарештовано Київською губернською надзвичайною комісією за звинуваченням «у націоналізмі» з конфіскацією частини майна. Лише після втручання керівництва Київського університету того ж дня його було звільнено [35, с. 161]. Один із очевидців тих подій, Є. Спекторський, пишучи про більшовицький терор, інформував: «Скрывавшегося Н. М. Цытовича заманили в университет и отправили в комнату для смертников при чрезвычайке. Добиться его освобождения оттуда удалось почти чудом. Сами коммунисты посоветовали ему скрыться. Проф. Теревинский заморозил ему нос, что сделало его лицо неузнаваемым. Он переделся в рубище и в таком виде незамеченный чекистами вышел пешком из Киева» [32, с. 94].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що вчений-правник М. Цитович як професор юридичного факультету в Університеті Св. Володимира читав лекції зі статистики, політичної економії та поліцейського права. Лекційний курс з поліцейського права читався ним від травня 1893 р. до початку 1917 р. і став його основним академічним навантаженням. Прихід Миколи Мартиніановича в поліцейстику був викликаний відсутністю профе-

сора-поліцейста у зв'язку з переходом професора поліцейського права А. Антоновича на інше місце служби. М. Цитович сумлінно виконував свої професорські обов'язки, поєднуючи їх з адміністративною роботою на посаді декана юридичного факультету та ректора Університету Св. Володимира. Зміна політичної кон'юнктури 1917 року надовго поховала поліцейське право як університетську дисципліну і галузь науки. 31 жовтня 1919 р. у Києві самотнім помер і М. Цитович. Разом із ним припинила своє існування київська університетська школа поліцейського права. Поліцейстика як наука на довгі роки перестала існувати в умовах нових політичних реалій. А невдовзі, вже 1920 року, радянська влада ліквідувала в Україні й університети як форму організації вищої освіти. Їх існування було визнано недоцільним. Отже, поліцейстика, як наука і навчальна дисципліна, й університети, як універсальна форма організації вищої освіти, в Україні надовго і майже одночасно припинили існування.

Список використаних джерел:

1. Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. 16, оп. 330, спр. 66 «О поручении приват-доценту Цытовичу чтения лекций по статистике».
2. ДАК. – Ф. 16, оп. 330, спр. 131 «О назначении приват-доцента Университета Цытовича и.д. экстраординарного профессора, [1893]».
3. ДАК. – Ф. 16, оп. 3320, спр. 182 «О назначении профессора Антоновича товарищем министра финансов и о поручении преподавания полицейского права приват-доценту Цытовичу, [1893]».

4. ДАК. – Ф. 16, оп. 335, спр. 96 «Об определении профессора Цытовича секретарем юридического факультета, [1896 р.]».

5. ДАК. – Ф. 16, оп. 338, спр. 22 «О защите магистром Н. М. Цытовичем диссертации на степень доктора и о назначении ординарным профессором по кафедре политической экономии, [1898–1899]».

6. ДАК. – Ф. 16, оп. 339, спр. 106 «Об утверждении профессора университета Цытовича секретарем юридического факультета еще на четыре года, [1900 р.]».

7. ДАК. – Ф. 16, оп. 341, спр. 56 «Об увольнении профессора А. В. Романовича-Славатинского от должности декана юридического факультета и определении на это место Цытовича, [1902 р.]».

8. ДАК. – Ф. 16, оп. 342, спр. 132 «О временном поручении чтения лекций политической экономии и статистике проф. Цытовичу и приват-доценту Железнову по случаю выхода в отставку Д. И. Пихно, [1901]».

9. ДАК. – Ф. 16, оп. 465, спр. 1382 «Отчет о занятиях министра политической экономии и статистики Николая Цытовича во время второго полугодия его заграничной командировки с 6. XI.1889 по 6.V.1890 г., [1890 р.]».

10. ДАК. – Ф. 16, оп. 465, спр. 1391 «О изменении часа лекций Н.М. Цытовича».

11. ДАК. – Ф. 16, оп. 341, спр. 1392 «Доклад комиссии по пересмотру плана и программ преподавания на [юридическом] факультете, [1892 р.]».

12. Антологія української юридичної думки : в 6 т. Т. 5. Поліцейське та адміністративне право / [ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. ; упоряд. : Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов, І. Б. Усенко]. – К.: ВД «Юридична книга», 2003. – 600 с.

13. З іменем Святого Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. Кн. 1 / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К.: Заповіт, 1994. – 398 с. : іл.

14. З іменем Святого Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. Кн. 2 / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К.: Заповіт, 1994. – 480 с.

15. Обзорение преподавания на юридическом факультете Университета Св. Владимира на 1905–1906 учебный год // УИ. – 1905. – № 9. – С. 51–66.

16. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1909 г. – К.: Унив. тип., 1914. – 112 с.

17. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2010. – 413 с.

18. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 2 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2010. – 462, [2] с.

19. Про скасування обмежень мало-руського друкованого слова // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. / упорядкув. П. Д. Тимошенка. – К., 1961. – Ч. 2. – С. 296–337.

20. Цытович Н. М. Курс статистики / Н. М. Цытович. – Житомир : [Б. и.], 1888. – 366 с.

21. Цытович Н. М. Курс статистики : (народонаселение) : по лекциям прив.-доц. Ун-та Св. Владимира Н. М. Цытовича / Н. М. Цытович. – Житомир : Тип. и лит. насл. С. Бродовича, 1886. – 321 с.

22. Цытович Н. М. Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов / Н. М. Цытович. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 737 с.

23. Alma mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920 : матеріали, документи, спогади : [у 3 кн.] Кн. 1. Університет Св. Володимира між двома революціями / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка,

НБ ім. М. Максимовича ; Ін-т рукопису НБУВ та ін.; [упоряд. : В. А. Короткий, В. І. Ульяновський ; ред. кол. : Скопенко В. В., Слюсаренко А. Г., Андрейцев В. І. та ін.]. – К.: Прайм, 2000. – 697 с.

24. Alma mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : матеріали, документи, спогади : [у 3 кн.]. Кн. 2. Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, НБ ім. М. Максимовича ; Ін-т рукопису НБУВ та ін.; [упоряд. : В. А. Короткий, В. І. Ульяновський ; ред. кол. : Скопенко В. В., Слюсаренко А. Г., Андрейцев В. І. та ін.]. – К.: Прайм, 2001. – 697 с.

25. История Киева : в 3 т., 4 кн. Т. 2. Киев периода позднего феодализма и капитализма / АН УССР, Ин-т истории ; [гл. редкол. : Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др. – К.: Наукова думка, 1983. – 463 с.

26. Історія Київського університету : 1834–1959 / відпов. ред. О. З. Жмудський. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 629 с. : іл.

27. Калакура Я. Творча спадщина Симона Петлюри як історичне та історіографічне джерело / Я. Калакура // Симон Петлюра в історії національній пам'яті / Укр. ін-т нац. пам'яті ; Полт. обл. держ. адм. ; Ін-т іст. України НАНУ ; Полт. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Королева ; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. – Київ, 2009. – С. 6–28.

28. Лотоцький О. Російська академія наук в українській справі / О. Лотоцький // Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Ч. 2. – С. 327–381.

29. Макар Г. Науковці України на захисті прав української мови на початку ХХ століття / Г. Макар // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / М-во освіти і науки України ; Ужгород. нац. ун-т ; НАНУ, Ін-т укр. мови. – Ужгород, 2011. – Вип. 16. – С. 384–388.

30. Пилипенко Ю. Д. До історії Київського університету в 1917 р. / Ю. Д. Пилипенко // Студентські наукові праці Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1958. – Зб. 23. – С. 18–27.

31. Сірополько С. О. Історія освіти в Україні / С. Сірополько; [ред. Ю. Вільчинський, Л. Масенко]; Український вільний ун-т; Друзі т-ва ім. Григорія Ващенко. – 2-е вид. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

32. Спекторский Е. В. Столетие Киевского Университета Св. Владимира / Е. В. Спекторский. – Белград : [Б. и.], 1935. – 104 с.

33. Столетие Киевской первой гимназии (1809–1811–1911 гг.) : обзор истории гимназии. Ч. 1. Киевское главное народное училище (1789–1809 гг.); Киевская гимназия (1809–1836 гг.); Киевская первая гимназия (1836–1854 гг.). – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1911. – XXXVIII, 542 с. : ил., 8 л. ил.

34. Яснопольский Н. П. [Рецензия] / Н. П. Яснопольский // УИ. – 1899. – № 9. – С. 1–74. – Рец. на: Местные расходы Пруссии связи с теорией местных расходов / Н. М. Цытович. – К., 1898. – 92 с.

35. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., : Либідь, 2006. – 336 с. : іл.

Соломаха А. Г. Преподавательская деятельность М. Цытовича – последнего профессора полицейского права в Университете Святого Владимира.

Статья посвящена исследованию преподавательской деятельности последнего профессора полицейского права Университета Святого Владимира Н. М. Цытовича (1861–1919). Воссоздание его педагогической деятельности осуществляется благодаря обнаруженным в фондах Государственного Архива г. Киева документам.

Ключевые слова: Н. Цытович, полицейское право, юридический факультет Университета Святого Владимира.

Solomakha A. G. Teaching Activities of the last police law professor at St. Volodymyr University M. Tsytovich.

The article investigates the teaching activity of the last police law professor at the St. Volodymyr University— M. Tsytovich (1861–1919). Recreating his teaching activities carried out on the basis of documents found in the State Archive of Kiev.

Key words: M. Tsytovich, Police Law, Law Faculty at St. Volodymyr University

Стаття надійшла до редакції 10.03.2014